

МИКОЛА ЧЕРНЯВСЬКИЙ І ХЕРСОН

Микола Федорович Чернявський (1868-1938), якого широко знано в Україні та далеко за її межами як визначного поета, прозаїка, драматурга, перекладача, публіциста, критика, видавця, педагога, громадського і культурного діяча, нерозривно пов'язаний своїм життям, національно-визвольними пориваннями та творчими пошуками з Нижнім Придніпров'ям. З містом Херсоном митець поєднав другу половину своєї трагічної долі – долі співця-патріота, знищеного сталінською машиною репресій. Поет пішов у вічність з думкою про Україну, про минулість лихоліть, що випали співвітчизникам.

Херсонські сторінки життя і творчості славетного митця неодноразово ставали об'єктом досліджень. Ідеться як про принагідні згадки про перебування письменника в цьому південному місті, його літературну й громадську діяльність (енциклопедичні видання [10; 18], праці О.Бабишкіна [1], Г.Земляної [9], В.Костенка [15; 16], Н.Шумило [38] та ін.), так і детальніше висвітлення проблеми в краєзнавчому плані, що маємо в публікаціях Д.Белого [2], О.Голобородька [3], Ю.Голобородька [4], Я.Голобородька [5-7], Л.Єлісеєвої [8], І.Калиниченко [11; 12], М.Каляки [13], П.Параскевича [26; 27], Н.Чабан [19], Н.Чухонцевої [36] та інших місцевих краєзнавців, письменників, літературознавців, методистів. Звертався до окремих аспектів зазначеної проблеми й автор даної розвідки в працях різних років [23-25].

Дана стаття має метою окреслити основні моменти в долі М.Чернявського у зв'язках із Херсоном. А це стосується його життя, багатогранної діяльності в різних царинах, літературної творчості, вшанування митця тощо.

Оскільки довгий час панувала думка, що М.Чернявський буцімто помер власною смертю 26 листопада 1946 року, в дослідженнях стверджувалось, наприклад, що «більша частина життя і творчості письменника пов'язана з Херсоном» [28, с.449]. Встановлення справжньої дати смерті митця (розстріл відбувся в ніч з 19 на 20 січня 1938 року) дало можливість уточнити тривалість херсонського періоду в його діяльності – 35 років. Тобто: в нашому місті проминула половина письменникового життя, а не більша його частина. Вперше дійсну дату загибелі М.Чернявського було оприлюднено у херсонській газеті «Новий день» від 5 грудня 1992 року місцевими авторами Л.Єлісеєвою та І.Немченком [8] на підставі архівних даних і тим самим спростовано фіктивні відомості, нав'язувані енкаведистами протягом десятиліть. А можливість написання і публікації такого матеріалу з'явилася лише в часи незалежності, коли Служба безпеки України по Херсонській області позитивно відповіла на офіційні запити Херсонського міського товариства української мови та редакції газети «Новий день» щодо можливості з'ясування долі репресованих письменників. Унаслідок цього навесні 1992 року журналіст Л.Єлісеєва та науковець І.Немченко були допущені до ознайомлення зі спецфондами колишнього НКВС і підготували серію публікацій про М.Чернявського. Згодом матеріали з Фонду знятих справ СБУ були передані обласному держархівові, і протягом 1990-2000-х років чимало науковців їх досліджували та інтерпретували в своїх публікаціях. А проте і в останні роки з'являються видання, в яких популяризуються фіктивні відомості про смерть поета (1946). Саме цю вигадану дату, пропонують, наприклад, упорядники антології «Шедеври української любовної лірики» (Харків, 2006) [37, с.142].

Про свою появу в нашому південному регіоні М.Чернявський так засвідчив у спогаді «Червона лілея» (1918): «Повесні 1903 року я переїхав до Херсона» [35, с.505]. Цей край на цілі десятиліття став об'єктом зображення у багатьох творах митця («Потом і кривавицею», «Душа поета», «Блискавиці», «Херсонщина», «Блакить вгорі, і склом блакитним...», «Чого плакали люде?» та ін.). Тут він працював у губернському земстві (1903-1917), брав активну участь у діяльності місцевої української громади, до якої належали Т.Василевський (Софрон Круть), Л.Василевська-Березіна (Дніпрова Чайка), В.Кедровський, Г.Коваленко-Коломацький, В.Різниченко (Велентій), А.Грабенко

(Конощенко) та ін. У 1905 році в Херсоні М.Чернявський видав альманах «З потоку життя» (разом з М.Коцюбинським), а також збірник молодих авторів «Перша ластівка».

З поваленням царату в Росії і піднесенням державницьких змагань в Україні письменник стає навесні 1917 року керівником національно-культурно-політичного товариства «Українська хата» в Херсоні і багато часу віддає пропагандистській діяльності на підтримку Центральної Ради в Києві та народжуваної УНР. З 1917 року М.Чернявський займався викладацькою роботою і працював у вчительській семінарії, комерційному училищі, кооперативному технікумі, економічній профшколі. Ціле десятиріччя (1917-1926) він віддав роботі в Херсонському інституті народної освіти (тепер Херсонський держуніверситет).

Протягом 1917 року М.Чернявський очолював національно-культурно-політичне товариство «Українська хата» в Херсоні, яке згодом реорганізувалось у місцеві просвітницькі організації. Пізніше саме за цю подвижницьку роботу його було репресовано.

У 1920 році в Херсоні до 25-річчя літературної діяльності письменника було видано ювілейне восьмикнижжя: три томики поезій під загальною назвою «Молодість», три випуски «Повістей і оповідань», два спогади – «Червона лілея» та «Кедр Ливана».

У 1921-1922 рр. родина М.Чернявського тяжко пережила зніщаний В.Леніним голодомор (письменник втратив свого сина).

У 20-30-х роках митець стає жертвою сталінських репресій, звинувачений в антирадянщині та націоналізмі. Після арештів 1929 і 1933 рр. настав останній – у жовтні 1937 року. Ухвала трійки при НКВС по Миколаївській області (а до неї тоді входив Херсон) від 27 листопада 1937 року була категоричною: розстріляти. Як свідчить виписка-машинопис з акту про виконання вироку з архівної справи № 4241, М.Чернявського було страчено 19 січня 1938 року о 24.00. Саме цю дату (а її можна прочитати і як 20 січня 1938 року о 00.00 год.) і називає більшість дослідників. Але в тих же матеріалах є бюрократичні нотатки від руки, залишені в виписці з протоколу № 14 від 27 листопада 1937 року: під словом-вироком «расстрелять» зазначено: «испол.» (тобто «виконано») та «20/ I – 38». Ця заувага може означати: 1) фіксацію виконання присуду 19.01.1938 р. та вказівку на дату занесення запису про це: 20.01.1938 р.; 2) констатацію страти письменника 20.01.1938 р., а не 19.01.1938 р.

Так це чи інакше, але з початку 1990-х років і до сьогодні місцеві й приїжджі дослідники, звертаючись до «Справи» М.Чернявського, по-своєму тлумачать згадані записи і дати. Так, наприклад, у публікаціях Я.Голобородька, І.Лопушинського, П.Параскевича стверджується, що митця страчено опівночі 19 січня 1938 року. Авторка монографії «Проза Миколи Чернявського: питання типології, жанрово-нарративна система» (К., 2008) Г.Земляна вважає цю дату «помилковою», а єдино правильною – 20 січня 1938 року. О.Стукалова використовує формулу «о 24-й годині з 19 на 20 січня 1938 року» [29, с.84]. А ось у В.Черепкова поряд подаються обидві дати: 1) відповідна відмітка: «виконан. 20/1 – 38 р.»; 2) посилання на виписку з акту: «ухвалу трійки виконано 19 січня 1938 року о 24 годині» з заувагою: «Вночі. Зло боїться світла і гласності» [32]. Крапки над «і» в цьому питанні так і залишаються не розставленими остаточно. Своєрідна «війна» тлумачень та інтерпретацій триває. Як на нашу думку, то доцільно зупинитися на компромісному варіанті й подавати дату смерті М.Чернявського таким чином: «у ніч з 19 на 20 січня 1938 року», або «19/20.01.1938 р.». Саме такий варіант було запропоновано до редактованого нами довідника М.Каляки [13, с.153]. Таке ж формулювання озвучувано й у доповіді у дні роботи ювілейної конференції в Херсоні до 140-річчя від дня народження співця (2008).

У часи Другої світової війни іменем М.Чернявського було названо вулицю Перекопську в Херсоні. Реабілітація письменника відбулася вже після розвінчання культу Й.Сталіна. У відповідь на протест прокурора України І.Ардерихіна від 3 травня 1956 року президія Миколаївського обласного суду прийняла постанову за № 174 від 23 червня 1956

року про скасування ухвали трійки за відсутністю складу злочину. Остаточного письменника було реабілітовано прокуратурою Херсонської області з формулюванням «посмертно» 31 жовтня 1995 року.

У 50-80-х роках ХХ ст. ім'я М.Чернявського лише зрідка з'являлося на сторінках херсонської періодики. Ювілейного 1978 року (до 200-ліття міста) було видруковано збірник «Уклін земний тобі, Херсоне!» [31], куди ввійшов поетів твір місцевої тематики «Елеватор».

У часи незалежності херсонці відродили добру славу М.Чернявського, згадуваного в радянські часи як буржуазного націоналіста й антирадянщика. Зацікавленню розмаїтим доробком митця посприяли два велелюдних форуми, проведені в ХДУ. Це насамперед наукова конференція до 125-річчя співця «Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог», що відбулась 11-12 лютого 1993 року в Херсоні й засвідчила поглиблений інтерес до спадщини митця як з боку місцевих дослідників, так і вчених з Дніпропетровська, Донецька, Києва, Кривого Рогу, Луганська, Москви, Сімферополя, Ужгорода, Черкас, Чернівців (прозвучало 36 доповідей). За матеріалами цього зібрання в Херсоні видано збірник «Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог» (1993) [22], а пізніше з'явилися ще два видання, присвячені митцеві – «Микола Чернявський. Літературні розвідки, бібліографічні нариси» (1998) [21] та «Творчі обрії Миколи Чернявського» (1998) [30]. А 7 лютого 2008 року з нагоди 140-річчя від дня народження та 70-річчя з часу страти письменника Миколи Чернявського наукова громадськість країни провела на базі Херсонського державного університету Всеукраїнську наукову конференцію «Микола Чернявський і світовий літературно-мистецький контекст». У роботі цього форуму взяли участь науковці з Дніпропетровська, Києва, Кіровограда, Миколаєва, Сум, Ужгорода, Черкас, Чернігова (всього прозвучало 36 доповідей). Того ж дня дослідники творчості М.Чернявського одностайно прийняли й направили за відповідними адресами відкриті звернення до Херсонської обласної ради та до Херсонської міської ради і мера м. Херсона В.Сальда, до ректорату Херсонського державного університету з пропозиціями вшанувати ювіляра: організувати конкурс на кращий проект пам'ятника М.Чернявському, заснувати міську літературну премію його імені, розглянути питання про видання творів письменника та надання його імені одній з вулиць, шкіл, бібліотек м.Херсона.

У Херсоні в 1999 році видано дві невеликі збірочки творів М.Чернявського «Степова симфонія» [34], що увібрала 27 віршів різних років, та «Налетіла злая віхола» [33], куди увійшли однойменна поезія та драма-феєрія «Зима». Обидві книжечки були упорядковані й видані керівником місцевого літературно-мистецького гурту «Малючок-Степовичок» А.Кратом. Нині херсонським письменником О.Олексюком готується до друку книга прози М.Чернявського, до якої буде додано архівні матеріали зі слідчої справи репресованого митця.

З Херсоном поєднала долю дослідниця творчості поета Л.Корівчак (Ярошевська). У 2008 році вона успішно захистила в ХДУ кандидатську дисертацію «Лірика Миколи Чернявського: Проблеми поетики», а 2009 року за рукопис монографії «Мотиви та образи поезії М.Чернявського» отримала Всеукраїнську премію Яра Славутича.

Відрадно, що образ М.Чернявського закарбовано в творах цілого ряду херсонських письменників порубіжжя ХХ-ХХІ ст. – М.Василенка (вірш «Микола Чернявський»), Ю.Голобородька (оповідання «Прогулянка по Дніпру»), М.Каляки (нарис та однойменна радіоп'єса «Без тебе мені б бракувало повітря»), Л.Куліша (оповідання «Вечірній дзвін» і «Лихо приходить тихо»), І.Немченка (поезії «Чорний гість Миколи Чернявського», «Рабський дух», «У музеї», «Тюремні звізди, або Останнє Різдво Миколи Чернявського», драматична поема «Світло надії»). Це свідчення того, що постать митця, його думки та заповіти близькі нашому часові.

Вже не одне десятиліття херсонська інтелігенція систематично порушує питання про увічнення імені М.Чернявського в назвах місцевого вузу, вулиці, парку, школи,

бібліотеки, про спорудження йому пам'ятника та облаштування й відкриття меморіального музею письменника в помешканні, де він жив з родиною з середини 1900-х років і до останнього арешту (нині – вул. Перекопська, 18), але всі ці заходи наштовхуються на непробивну бюрократичну стіну місцевого чиновництва, яке уболіває здебільшого хіба що про вшанування Катерини II, Григорія Потьомкіна чи інших діячів російської історії. Тож мешканці й гості міста можуть на сьогодні вшанувати пам'ять М.Чернявського, схиливши в шані голови біля меморіальної дошки на честь визначних працівників Херсонського держуніверситету (на подвір'ї вузу), або ж біля пам'ятника жертвам комуністичного терору по вул. Тираспольській, чи відвідавши відповідну експозицію в Літературному відділі обласного краєзнавчого музею.

Література

1. Бабишкін О. Поезія Миколи Чернявського // Чернявський М. Поезії.- К.: Рад. письменник, 1959.- С.3-46.
2. Белый Д. Херсонские украинцы в 1917 году.- Херсон: Константы, 1995.- 65 с.
3. Голобородько О. Микола Чернявський... Що знаєм про нього? // Наддніпрянська правда.- 1989.- 13 серпня.
4. Голобородько Ю. Життя у другому читанні // Забуттю не підлягає: Нариси. Спогади. Оповідання. - Херсон: Наддніпрянська правда, 1994.- С.146-153.
5. Голобородько Я. Духовні пріоритети Миколи Чернявського // Хронологія слова: Письменники українського півдня.- Херсон: Олді-плюс, 2001.- С.27-57.
6. Голобородько Я. Микола Чернявський // Літературний процес Таврійського краю: Навчально-методичний посібник.- Херсон: Айлант, 2001. – С.21-38.
7. Голобородько Я. Національний апостол ХХ століття: Кредо й тексти Миколи Чернявського // Південний ареал: Консорціум літературної Таврії: Роман-монографія.- К.: Факт, 2007.- С.63-86.
8. Єлісеєва Л., Немченко І. Микола Чернявський: дорога на Голгофу // Новий день. – 1992. – 5 грудня.
9. Земляна Г. Проза Миколи Чернявського: питання типології, жанрово-нарративна система.- К., 2008.- 580 с.
10. Історія міст і сіл УРСР: У 26 т.: Херсонська область.- К.: Інститут історії АН УРСР; Головна редакція УРЕ АН УРСР,1972.- 687 с.
11. Калиниченко І. «І чую, що не тим вернувся я назад...» // Наддніпрянська правда.- 1993.- 2 березня.
12. Калиниченко І. Херсонський період життя і творчості Миколи Федоровича Чернявського // Микола Чернявський. Літературні розвідки, бібліографічні нариси. – Херсон, 1998.- С.3-5.
13. Каляка М. Чернявський Микола Федорович // Каляка М. Літературна лоція Херсонщини (XVII – початок ХХІ ст.): Довідник: У 2 томах. - К.: Просвіта, 2009.- Т.2.- С.153-154.
14. Корівчак Л.Д. Лірика Миколи Чернявського: Проблеми поетики: Автореф. дис... канд. філ. наук.- Херсон: Вид-во ХДУ, 2008.- 20 с.
15. Костенко В. Микола Чернявський // Чернявський М. Твори: У 2-х т. / Упоряд., передм., примітки В.Костенка. – К.: Дніпро,1966.-Т.1.- С.5-37.
16. Костенко В. На шляхах велелюдних: Літературно-критичний нарис про життя і поетичну творчість Миколи Чернявського. – Донецьк, 1964.- 251 с.
17. Література рідного краю: Методичний посібник /Авт.: Немченко Г.В., Немченко І.В.- Херсон,1994.- 100 с.
18. Літературознавча енциклопедія: У 2 томах / Автор-укладач Ю.І.Ковалів.- К.: Академія, 2007.

19. Літературне краєзнавство на уроках української літератури у 11 класі середньої школи: Методичні рекомендації та розробки уроків / Авт. Чабан Н.І.- Херсон: Традиція, 1993.- 48 с.
20. Лопушинський І.П. «Ти не загинеш, Україно...», або Квіти на незнану могилу славетному поету і землякові Миколі Чернявському // Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори: Вип. 8.- Запоріжжя, 2010.- С.35-50.
21. Микола Чернявський. Літературні розвідки, бібліографічні нариси. – Херсон: ХОДБ, 1998.- 63 с.
22. Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог: Тези доп. наук. конф.- Херсон: ХОУНБ ім.О.Гончара,1993.- 85 с.
23. Немченко І.В. «А мій дух – він буде жити» (Земні і небесні терени поета-філософа Миколи Чернявського) // Микола Чернявський: Літ. розвідки, бібліограф. нариси. – Херсон, 1998. – С. 5 – 17.
24. Немченко І.В. Будівничий вільної України [М.Чернявський] // Слово і час.- 1993.- № 1.- С.21-25.
25. Немченко І.В. Політична і просвітницька діяльність Миколи Чернявського на Херсонщині // Степова Україна.- 1994.- 17 червня.
26. Параскевич П.К. Сторінки літературної Херсонщини.- К.-Херсон: Просвіта, 2008.- 111 с.
27. Параскевич П.К. Микола Чернявський // Наддніпрянська правда.- 1993.- 29 січня.
28. Погребенник Ф. Микола Чернявський // З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Упор.О.Г.Мусієнко.- К.: Рад. письменник, 1959.- : Вип.1.- С.448-449.
29. Стукалова О.І. Репресований письменник // Константи: Альманах соціальних досліджень.- Херсон, 1999.- № 2.- С.82-85.
30. Творчі обрії Миколи Чернявського: Зб. статей / Відпов. ред. І.В.Немченко. – Херсон, 1998.- 46 с.
31. Уклін земний тобі, Херсоне!: Херсон у художній літературі: Збірник.- Сімферополь,1978.- 167 с.
32. Черепков Володимир. Засуджений до розстрілу: Життя і смерть Миколи Чернявського в документах і листах // Літературна Україна.- 2006.- 8 червня.
33. Чернявський М. Налетіла злая віхола: Музична феєрія / Худож. Л.Дугинцева.- Херсон: Айлант, 1999.- 24 с.
34. Чернявський М. Степова симфонія: Вірші / Худож. Л.Дугинцева. – Херсон: Айлант, 1999.- 48 с.
35. Чернявський М. Твори: У 2-х т. / Упоряд., передм., примітки В.Костенка. – К.: Дніпро,1966.-Т.2.- 541 с.
36. Чухонцева Н.Д. Херсонщина в житті та творчості українських письменників // Литературное краєведение в школе: Метод.рекомендации /Авт. Чухонцева Н.Д., Хома Т.В., Мишуков О.В.- Херсон,1989.- С.15-20.
37. Шедеври української любовної лірики / Худож.- оформлювач Л.Д.Киркач-Осипова.- Харків: Фоліо, 2006.- 314 с.
38. Шумило Н.М. Микола Чернявський // Гроно нездоланих співців: Літературні портрети українських письменників ХХ сторіччя, твори яких увійшли до оновлених шкільних програм: Навч. посібник для вчителів та учнів старших класів середньої школи /Упорядкував Володимир Кузьменко. – К.: Український письменник, 1997. – С.5-16.

Немченко І.В. Микола Чернявський і Херсон / Іван Немченко // Славимо рідний край: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції «Микола Чернявський у вінку українського культурного відродження». – Донецьк – Добропілля, 2011. – С. 30-37.